

פליאה על גבי פליאה

תשעים שנה למות שלום עליכם

אריה אהרוני

ייד" (קשה להיות יהודי). הוא כתב רומן גדול בשם *דער בלוטיקער שפאס* (מהתלת הדם), שעניינו ניכוח בין העולם היהודי לנוצרי, לעת משפט בייליס. ברקוביץ' הוא זה שעיבד, עיבוד מסורבל מאוד, את הרומן למחזה "שווער צו זיין א ייד", כינס אותו למהדורת הכתבים בידיש, ייחס אותו לשלום עליכם, לא הזכיר במילה שידו במטאמורפוזה הצורנית הזאת, ואילו את הרומן *מהתלת הדם*, שעל פיו עיבד את המחזה, השמיט מן הכתבים.

לא פחות תמוהות ואומרות דרשני העריכה והצנזורה שלו ברומן *דער מבול* (המבול), שלא היה לטעמו, ולכן נטל לעצמו רשות, לאחר מות המחבר, לעשות בו שפטים, לקצץ בו קטעים, לשנות את סיפור המעשה, לשנות את שם הרומן ל*איין שטורעם* (בסער) ולייחס, כמובן, את ה"עיבוד" הזה, שעיקר הסיפור הולך בו לאיבוד, לשלום עליכם. דומה שראוי כאן להוסיף כי שלום עליכם כתב בשנת 1907, לעת ביקור בניו יורק, את הרומן *המרתק המבול* על מהפכת 1905 ברוסיה, לפי הזמנת לואי מילר, עורך העיתון היומי 'ווארהייט'. שלום-עליכם נדרש לספק לעיתון יום יום פרק חדש, ללא שתהא לו שום שהות לעבד או להגיה את הנכתב. שלמותה של היצירה, כפי שפורסמה בעיתון, ההיגיון המושלם של התנהגות גיבוריה, שכנוע המבנה האמנותי שלה - מצביעים, כמדומה, על כישרונו המוצרטי של המחבר: העלילה, על כל פרטיה, ישבה אל נכון בשלמות בראשו, ומלאכת הכתיבה היומיומית, היתה בעיקרה רק מעין שקלוט. ולו בשל עובדה זאת בלבד זכאי שלום עליכם להתכנות "המוצרט של העם היהודי".

לא פחות מכך תמוהה ההתעלמות הממושכת של ביקורת הספרות העברית מן השינויים המפליגים שעשה ברקוביץ' שעה שהריק חלק מסיפורי חותנו לעברית. וראוי כאן להדגיש: חלק, וחלק קטן, וכי בין מה שפסל לתרגום יש סיפורים נובלות ממיטב יצירתו של האמן. אין טעם לתמוה על המתרגם, שסבר לתומו כי הוא מיטיב עם יצירת שלום עליכם, גואל אותה, נעבעך, מן "הוולגאריות השוקית" שלה, וכי רק לאחר שעברה במסגרת של מקבלת היא את משקלה הסגולי הנכון. אך יש לתמוה בהחלט על דורות של מורים לספרות, שהפיצו בבית הספר העברי בארץ בשנות העשרים של המאה הקודמת, בשנות השלושים והארבעים, את האגדה כי מעשה תרגום זה הוא בגדר נס, שלא זו בלבד שאינו נופל מן המקור, אלא אפשר שעוד עולה עליו. וכי רק קרבת רוח נדירה כזאת בין חתן לחותן עשויה להניב פרי הילולים כזה, וכיוצא באלה דברי הלל ושבח אגדיים.

על המופרך בכל הטיעון הזה עמדתי בהרחבה בספרי *שלום עליכם באור חדש* (ספרית פועלים, 2002) ולא אחזור על דברי כאן. אך מה שבכל זאת ראוי להדגיש מחדש הוא כי ל"וולגארי" ול"שוקי" נחשב בעיני ברקוביץ' אחד ממאפייני יצירתו המובהקים של שלום עליכם, הלא הוא ההומור השחור, והוא דאג, בשקדנות ליטאית, למחוק אותו בכל סיפור שתרגם. הומור מעין זה, המכונה לעתים מקאברי, או גרדומי, כינויים שונים לאותו עניין עצמו, נולד, כידוע, בסיטואציות קשות, בשעת טירוף ואימה, כגון, מלחמה, מגפה, אסון טבע, סכנת מוות - מצבים שהצחוק הוא ההפך הגמור למה שהולמם. אדרבה, התגובה הטבעית למצבים כאלה היא זעקת שבר, אובדן עשתונות, בכי, יללה וכיו"ב. ומאחר שהצחוק הוא ההפך הגמור למסתבר כאן, ממילא ההומור שנוצר בסיטואציות כאלו הוא איפכא-מסתברי - פרדוקסלי. הומור זה ממלא פונקציה חשובה מאוד בחיים האנושיים. הרי זאת התגוננות

שנת 1999 סיימתי את התרגום השלם והנאמן למקור של כל כתבי שלום עליכם. עשרים וארבעה כרכים שכונסו למהדורה אחת בת ח"י כרכים. ודומה כי כל מי שיאריך לעסוק בכך כמוני, למעלה משלושה עשורים, סופו שיגיע למסקנה הנחרצת כי שלום עליכם הוא הפליאה הגדולה ביותר בקרית ספר שלנו, הן היידית והן העברית, ואילו מה שאירע ליצירתו בשתיקה, הוא פליאה על גבי פליאה.

שלום עליכם נפטר בניו יורק בשנת 1916, ביותו בן חמישים ושבע. שנה לאחר מותו החל חתנו, י"ד ברקוביץ', לכנס את כתבי שלום עליכם למהדורה אחת, וסיים את מלאכתו בשנת 1923. מהדורה זאת, הקרויה בשם "פאלקספאנד", נחשבת, למרבה התמיהה, לאוטוריטיבית עד עצם היום הזה. שתי מהדורות נוספות, זאת של "פארווערטס" (ניו יורק, 1944), שהודפסה מאמהות הדפוס של "פאלקספאנד", וזאת של "איקופ" (בואנוס איירס, 1952-1955), שסודרה מחדש, באופן רשלני למדי, והות לחלוטין כמעט למהדורת "פאלקספאנד". זאת הארגנטינית הוסיפה את הנוסח המקוצר של הרומן ב*לאנדזשענדע*

שטערן (כוכבים תועים). כל שלוש המהדורות - נוספות לא יצאו לאור מאז ועד עתה - מתהדרות בתואר "אלע ווערק" - "כל הכתבים". ויש בכך, למרבה הפליאה, משום הטעיה, שכן אינן מכנסות בתוכן אלא כמחצית לערך ממה ששלום עליכם כתב. חסרים בהן כנתינים שלושת הרומנים הגדולים שכתב שלום עליכם בעשור חייו האחרון: *המבול*, *כוכבים תועים*, *מהתלת הדם*, חסר המחזה *חופרי הזהב*, ועשרות רבות של סיפורים ופליטונים, שהתפרסמו בשעתם בעיתונים ובכתבי עת שונים. לאמור, עד עצם היום הזה לא הצליח העם היהודי, עתיר הנכסים, "עם הספר", לכנס למהדורת כתבים אחת בידיש, שפת המקור, את כל כתביו של גדול מספריו בדורות האחרונים.

תמיהה נוספת באשר לסיפוריו של שלום עליכם בלשון המקור היא כי במשך שבעים שנה לערך נעלמה מעיני חוקרי יצירתו הרבים העובדה שי"ד ברקוביץ', מכנס הכתבים בלשון היכתבם, בידיש, נטל רשות לעצמו לצנזר או לשנות כמה מיצירות חותנו ולהתאימן לתפיסתו האתנית והאסתטית, שהיתה שונה לחלוטין מזאת של שלום עליכם. שלום עליכם, למשל, לא כתב מעולם מחזה בשם "שווער צו זיין א

עד עצם היום הזה לא הצליח העם היהודי, עתיר הנכסים, "עם הספר", לכנס למהדורת כתבים אחת בידיש, שפת המקור, את כל כתביו של גדול מספריו בדורות האחרונים

אודסה 1904

האדם, היאחזותו בציפורניים, התעקשותו לשמור על שפיון הדעת במצבים כאוטיים, שאין לו שום שליטה עליהם. ח"נ ביאליק, במאמרו "גילו וכיסוי בלשון", אומר על הנתון במצב מעין זה את הדברים הבאים: "היושב יחידי באשון חושך ואפלה ומרתת, משמיע קולו לאוזניו: קורא 'שמע', או מצפצף בשפתיים. למה? סגולה היא לו להפיג את הפחד." ההומור השחור הוא אכן סגולה להפיג את הפחד. שלום עליכם כתב את סיפוריו בימים של מבוכה גדולה, כשהעיירה היהודית במזרח אירופה עמדה על סף חורבנה, בימים של פוגרומים ורדיפות, ימים שנסתתמו בהם כל מקורות הפרנסה, וכל הקיום היהודי היה תלוי על בלימה - מצב שאילץ את יושבי העיירות הללו לגנוב גבולות, להגר בהמוניהם לאמריקה - מה תימה אפוא כי סופר דק אבחנה כשלום עליכם נזקק לא אחת לתחבולה זאת של הומור שחור, כסגולה להפיג את פחדו ופחד גיבוריו מן הסכנה המאיימת על עצם קיומם? ועוד אף זאת: כהומניסט, וכחניך הספרות הרוסית הגדולה של המאה התשע עשרה, הוא היטיב לדעת, שבצד גילויים לא רבים במיוחד של שגב אנושי, יש בחיים הרבה מאוד גילויים של פחיתות ערך, של גיוול, של כיעור, של רוע, של אכזריות, של סאדיזם, והוא לא פסח עליהם ביצירתו, לא עסק במיון, הוא תיאר את כל הקשת האנושית כולה. ואילו חתנו, כאשר בא לתרגמו לעברית, כל אימת שנראה לו כי שלום עליכם מתאר את היהודי "לא כל כך יפה" - או שפסל את הסיפור לתרגום או ששינה בגוף הסיפור. והבאתי לכך, כאמור, דוגמאות לא מעט בספרי שלום עליכם באור חדש.

פליאה נוספת, נגיעתה באינטרפרטציות השונות התרגומיות, וביחוד באלו הבימתיות, לעת העלאת מחזותיו, או מחזות שיוחסו לו, ולא היו שלו, אלא מעשי ידי מחברים שונים, שכוננו בשעתו בפי אברהם שלונסקי בביטוי השנון "עלפיניסטים", היינו, אלה המתרגמים לא את הסיפור או המחזה כנתינתם, אלא "על פיו". כאן ראוי לומר שבכל יצירתו המונומנטלית של שלום עליכם, אין אפילו גרם אחד של שמאלץ, ואילו רוב המעבדים, המתרגמים והבמאים ניסו בדרך כלל להטביל את יצירתו באמבט של שמאלץ מצחיקני, חביב, "המרכך את הקשה ומנעים את שאינו נעים".

בין פרשנים מסוג זה נשמעת לאחרונה טענה המכוונת נגד תרגומי, השלם והנאמן למקור, על כך שהותרתי בו כמה וכמה יידישיזמים,

וכאילו ראוי להריק את יצירת שלום עליכם לעברית נקייה מנטעים זרים אלה. אודה על האמת, איני יודע אם לצחוק או לבכות על טענה משונה זאת. דומה כי מי שאומר לצנור את העברית מן היידישיזמים שבה, דווקא לעת תרגום שלום עליכם, משול למי שמצטט את הדיבר "לא תרצח" בהשמטה ה"לא". הבה ניתן לכך קצת את הדעת: איוו

עברית מדוברת עכשיו בפינו? לשון המקרא? - לא! לשון חז"ל? - לא! לשון הפיוטים, לשון משוררי ספרד, לשון תקופת ההשכלה? - לא! ובכן, מה קרה לה לעברית שבפינו? קרה לה דבר מופלא. הראשונים שהגיעו ארצה בסוף המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים, והחליטו לחיות את חייהם בעברית, באו, בעיקרם, ממזרח אירופה, ושפת אמם הייתה יידיש. מטענם הנפשי, הרוחני, התרבותי, בבואם לא היה טבולה ראוה - לוח חלק. הם הביאו לכאן את חוויותיהם, רגשותיהם, שובלי האסוציאציות שלהם, והיה להם צורך דחוף לבטא את עצמם בעברית, וחסרו להם מילים. מה עשו אפוא? תרגמו מילולית ביטויים אידיומטיים למאות, אם לא לאלפים, מיידיש לעברית, כולם ביטויים "בלתי תקינים", לאמור, שאינם מופיעים במקורות, אבל הם שגורים בלשון הדיבור, ואנו מבטאים אותם בלי עיקום אף, משל באו מן הרבדים הלשוניים המקודשים - המקרא, המשנה, התלמוד, הפיוטים, שירת ספרד וכו'. ולדוגמה - רשימה חטופה שערכת על ברך:

מה תימה אפוא כי סופר דק אבחנה כשלום עליכם נזקק לא אחת לתחבולה זאת של הומור שחור, כסגולה להפיג את פחדו ופחד גיבוריו מן הסכנה המאיימת על עצם קיומם?

הלך מכות, חטף מכות, אין לי פרוטה על הנשמה, רע לי על הנשמה, הוציא לו את הנשמה, מה שיותר מהר, עשה צרות, עשה צחוק, עשה במכנסים, עשה כסף, עשינו עסק, עשה חיים, עשה לו את המוות, נעשה לו חושך בעיניים, ליקק את האצבעות, כמו חור בראש, הם על סכינים, עד שייצא עשן, מת לאכול, מת עליה, שככה יהיה לי טוב, שככה אדע מרע, תהרוג אותי אם אני יודע, נתן לו מנה, נתן לו באבי אביו, יש

שלום עליכם

מתוך "סופרים יהודים"

מיידיש: אריה אהרוני

(דיאלוג)

- שלום עליכם!
- עליכם שלום!
- מניין נוסעים?
- מווארשה.
- מה הגשעפט שלך?
- אני עיתון יהודי.
- מה שְמַכְס?
- "יידישע פאלקסצייטונג". ואתה מניין אתה?
- מניין אני יכול להיות? מיהופך.
- ומה הגעשעפט שלך?
- מה יכול להיות הגעשעפט שלי? אני סופר יהודי.
- מה שְמַכְס?
- שלום עליכם.
- שלום עליכם? אם כן, הלא מגיע לך שלום עליכם.
- עליכם ועל בְּנֵיכֶם.
- אז מה מעשיך עפעס פאני שלום עליכם?
- מה כבר אפשר לעשות? כותבים.
- מה כותבים?
- מה כבר אפשר לכתוב? מה שרואים - כותבים.
- מה יש לך מהכתיבה הזאת שאתה כותב?
- מה כבר יכול להיות? צרות יש, מחוש בטן, כאב לב, ביזיונות, ייסורים, דאגות, צער...
- בסך הכל?
- מה עוד היית רוצה?
- התכוונתי...
- כבוד? לאין שיעור ולאין ערוך! שום סופר בעולם אינו זוכה לכבוד כה רב כסופר יהודי. דבר של מה בכך אצל יהודים, סופר, אדם הכותב?
- אתה מתכוון ברצינות?
- אלא מה, בצחוק? ראה נא מה נעשה ביובלות שלנו. איחולים וגלויות דואר של מעריצים, של חסידים מושבעים וסתם של קוראים מסורים ניתכים מכל קצות העולם: מכתריליבקה, מטוניאָדבקה, מטְטֶרְבֶּן, משלוש-סעודות'שוק, מגאלאגאנישוק, ומסְטְרִישֶׁץ - מאין לא? נו, והמכתבים לעיתונות שכותב בעל היובל עצמו! נו, והסעודות, הנשפים, כוסות הברכה - כלבים עושים חיגה מן השפע שנותר! נו, והמלגות ונדבות הצדקה המחולקות בשעת מעשה בארץ-ישראל לטובת הפועלים!... אתה משתעשע לך עם סופר יהודי?

לזה זקן (לבדיחה), שק בתחת, לא מוצא את הידיים והרגליים, נופל מהרגליים, נפל על השכל (הבין), נפל על הראש (השתגע), נפל על רעיון, פעם אחת ולתמיד, זה לא צחוק, התפוצץ מצחוק, יושב על סיכות, כמו אני לא יודע מה, דוחף את האף, מה זה שווה לי (או, זה לא שווה לי), אל תיקח ללב, זה לקח זמן, קבר אותו (גער בו) - - -

ועוד ועוד ועוד, עד כי אפשר כמעט לומר שהננו מדברים יידיש במילים עבריות... לכך, כמובן, יש להוסיף אף כמה מילות יידיש שנכנסו לעברית המדוברת שלנו, שאחדות מהן קיבלו אף הטיה או סיומת עברית:

נבנעך (רבים: נעבנעכים), קוועטש (בנטייה - התקווין), פארטאטש (פרטאצ'י), שוויצער (בנטייה - משוויץ), פארגינען (לפרגן, פירגון וכו'), פעקל (רבים - פקלאות), נודניק (בנטייה - לנדנד, וכן כמובן, שמעטע, בידעם, עפעס, וכיוצא באלו.

ואפשר כי הדוגמה המאלפת ביותר היא גורלה של המילית העברית "אז" שבמקורה היא הוראת זמן, עבר או עתיד - "והכנעני אז בארץ" (בראשית י"ב, ו') - לימים שעברו, או "אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם" (מיכה ג' ד') - לימים שיבואו. ובאו מחדשי העברית ששפת אמם יידיש, והלבישו על "אז" את ה"איז" היידישאית, במשמעות "ובכן" לערך: "איז ווי פיטל איר זיך?" - "אז איך אתה מרגיש?", "אז מה נשמע?" וכד'.

לבוא אפוא היום ולתרגם לעברית את סיפורי שלום עליכם ללא היידישזמים שקנו שביתה בה, חוששני כי פירושו לעקר יצירה מופלאה זאת מכל סממני החיות שבה, והוא מעשה הנוגד עקרונות את רוח כתיבתו של שלום עליכם, שהיה בעל אוזן פנומנלית, דרוכה וקשובה לכל חידוש לשוני שחל בשפת גיבוריו, חידוש שהוא פועל יוצא של שינוי מקום וזמן שנאכפים עליהם. וראו את מוטל בן פייסי החזן, שבעלותו על הספינה המשיטה את משפחתו לאמריקה, כבר אין הוא אוכל תפוזים אלא "אוראנג'ס" ולא תפוחי אדמה אלא "פֵּיטִיטֵס". אפשר, כמובן לעשות תרגילים ולהשתעשע. כמה פעמים נזדמן לי לשמוע מוסיקאי מחונן יושב אל הפסנתר, ופלוני מציע לו איזה פזמון פופולרי, והאמן מנגן את הפזמון בנוסח כך, ובנוסח מוצרט, ובנוסח בטהובן או כל מלחין אחר, כשעשוע של בידור. ואם מישהו יצר המשובה שבו מגרה אותו, יכול הוא בזה האופן להריק את סיפורי שלום עליכם ללשון המקרא, או ללשון חז"ל או לשפה נטולת יידישיומים, אבל מה למעשה משובה זה ולתרגום אקויוולנטי של יצירה מונומנטלית זאת לעברית?

הננו מציינים עכשיו תשעים שנה למותו של שלום עליכם, כמעט בקול דממה דקה. הקברניטים המופקדים על המורשת התרבותית שלנו, וכלי התקשורת הישראליים, יש להם מן הסתם עיסוקים חשובים יותר, שכן, בכל ניסיונותי להפנות את תשומת לבם לתאריך נכבד זה - איך אמר בשעתו אפרים קישון? - העליתי פורצלן בידיו... או שמא יש ממה שבמה שאמר לי פעם מורי ורבי דב סדן, כי "יהדות אשכנז עייפה מקיומה"?